

EGIPČANSKE NAJDBE IZ RABELČJE VASI V PTUJU

PAOLA KOROŠEC

Ljubljana

V tem kratkem spisu želimo opozoriti na nekatere zanimive najdbe, ki med vsem pridobljenim gradivom na izkopu za stanovanjski blok B-V v tem delu Ptujja, popolnoma odstopajo od splošnega konteksta rimske materialne kulture.

Posebno pozornost vzbujajo med »boljšimi najdbami stekla« s svojo barvitostjo in zlasti tehniko izdelave trije fragmenti. Eden je iz temno modre steklene mase in je okrašen z različnimi rastlinskimi motivi, med katerimi izstopajo rdeči in beli zvezdasti in veliki rumeni cvetovi ter zeleni listi. Med ostalimi detajli, ki jih velja omeniti, razen ornamentike, je plitka ločna kanelura, ki se z drugimi odtisi podlage, na katero je bila položena še nestrnjena masa, nahaja na spodnji strani fragmenta. Na zgornji, ki je dokaj razjedena, verjetno sekundarno, pa so opazne sledi brušenja. Vel. $2,76 \times 4,50$ cm; deb. 0,65 cm; najd.: kv. 48, glob. 0,60 m (sl. 3).

Druga dva fragmenta sta iz temno zelene steklene mase, okrašena z rdečimi cvetovi ter s svetlo rumeno zeleno travo. Med posebnosti na enem fragmentu štejemo dva koncentrična, vdolbljena kroga na zgornji površini. Po motivu sodita oba fragmenta gotovo k istemu predmetu. Vel. $3,45 \times 4,50$ cm; debelina 0,35 cm; najd.: kv. 22, glob. 0,90 m. Vel. $4,40 \times 4,05$ cm; deb. 0,53 cm; najd.: profil kontrolne stene med sektorjema »C« in »D«, glob. 0,90 m (sl. 4).

Kljub različnim barvam in delno različnim motivom imajo fragmenti veliko skupnih elementov. Vsi so iz istega tipa steklenine. Videz boljše kakovosti dajejo rastlinski motivi in zlasti enake izvedbe ornamentike v enaki mozaični tehniki. Značilnost te tehnike je, da se motivni elementi v obliki paličic ločno izdelujejo iz že ohlajene steklene mase. V večini primerov so oblikovani z brušenjem in potisnjeni v še mehko, neohlajeno osnovo. Nato se tako okrašena površina predmeta obteži, da se vsi deli med seboj sprimejo. Medtem ko so bili pri modrem fragmentu vsi vloženi motivi tako globoko potisnjeni, da so prodrli na drugo stran, na zelenem ti oblikujejo enak motiv na obeh straneh posode. Poleg tega so se na ta dva fragmenta vloženi motivi pri obtežitvi nekoliko poševno polegli. To se je zgodilo verjetno zato, ker niso bile paličice pri vstavljenju dovolj strjene, ali ker so se nekoliko zmeščale pri potiskanju v toplo podlago.¹

Čeprav so vse te ugotovitve zanimive glede tehnične izvedbe predmeta oziroma motivike, ne dajo dovolj podatkov, kateremu predmetu fragmenti pripadajo. Po znanstveni literaturi so mozaično steklo izdelovale v antiki steklarske delavnice Egipta, najbrž Aleksandrije.² Zato pri iskanju analogij za naše fragmente dobimo zaenkrat enake primere z egipčanskih nekropol.³ V Evropi pa samo v kolekcionarskih zbirkah evropskih muzejev, katere so prinesli iz Egipta številni ljubitelji starin in za katere z majhno izjemo niso znani bolj natančni najdiščni podatki.⁴ Zaradi velikega števila steklenih ploščic, okrašenih v tej tehniki, ki so jih rabili v starem Egiptu za okraševanje zidov in tal v hišah in grobnicah ter delov pohištva in podobnega, so tudi vse najdene fragmente pripisali temu tipu izdelkov.⁵

Nasprotno omenjenim primerjavam za moder fragment, se zelena primerka povezuje z drugim tipom. V Pokrajinskem muzeju v Ptujju se nahaja domala enak fragment z enako ornamentiko in v enaki tehnični izvedbi,⁶ ki naj bi bil najden na Ptujskem gradu.⁷ Prav tam so še številni večji in manjši fragmenti steklenih krožnikov iz Formina — gramoznice⁸ (sl. 1, 2). Eden izmed krožnikov je iz popolnoma enake steklene mase in enakega ornamenta, kot fragment s Ptujškega gradu oziroma kot naša zelena fragmenta, le da je ta (kot ptujsko-grajski) imel paličice, ki ponazarjajo travo, za spoznanje tanjše kot naša fragmenta.⁹

Da so tudi naše črepinje deli krožnikov, pričata vdolbljena koncentrična kroga (odtis obtežilne plošče, ki je bila položena na še mehko površino). Enaka kroga sta odtisnjena tudi na temno zeleno obarvanem drugem krožniku iz Formina.¹⁰ Ta detajl je tudi neizpodbiten dokaz, da sta oba forminska krožnika izdelana z enakim tehničnim postopkom in da sta oba, kljub različnosti, istočasna.

Glede datacije steklenih predmetov, okrašenih v mozaični tehniki, so vsi, ki se obširneje ukvarjajo z zgodovino nastanka in razvoja stekla v starejših obdobjih, bolj ali manj enotni v tem, da so značilni za dokaj zgodnji čas, ko se za izdelavo predmetov uporablja nepopolno staljena steklena masa t. i. Märbel-steklo.¹¹ To je čas, ko se posode začenjajo ulivati v kalupe. Z mozaičnim načinom ornamentiranja doseže steklo v Egiptu svoj največji razcvet v času Avgusta in istočasno se začenja, po mnenju nekaterih, s posodami millefiori tudi izvoz po vsem rimskem imperiju.¹² Toda za razliko od millefiori posod so tiste, ki so okrašene v mozaični tehniki, zelo redke in večinoma brez zanesljivih najdiščnih podatkov.¹³ S področja Jugoslavije, poleg že omenjenih najdb, poznamo še zelo dobro ohranjen krožnik, okrašen v mozaični tehniki, iz Arheološkega muzeja v Splitu,¹⁴ je enake oblike kot krožnik iz Formina.¹⁵

Zaradi maloštevilnih najdb tovrstne steklenine v Evropi in njihove splošne zgodnje datacije, so naši fragmenti tudi kronološko zanimivi, zlasti zategadelj, ker je tičal modri primerek v dokaj plitki plasti oziroma v plasti sektorja, ki se veže z uničeno steklarsko pečjo na južnem delu našega izkopa.¹⁶ Čeprav imamo zanj samo stratigrafske podatke, je gotovo, da jih lahko že zaradi splošne datacije steklarske mozaične tehnike vežemo z najnižjo plastjo, in da razlagamo lego modrega fragmenta v višjih plasteh kot sekundarno.¹⁷ To domnevo potrjujejo končno tudi druge zgodnje najdbe v višjih plasteh, ki nedvomno sodijo k najzgodnejšemu kulturnemu horizontu tega prostora.¹⁸

Na tem mestu se ne bi dalje zadrževali pri naštevanju drugih kronoloških podatkov za oba naša krožnika, dovolj je, da omenimo datacijo forminskih najdb. Te kljub temu, da nimajo sklenjenih najdišnih podatkov,¹⁹ predstavljajo celoto iz dokaj pogojenega časa, kot opozarja S. Petrujeva,²⁰ in so po najnovjši obravnavi tu najdenega gradiva postavljene v čas Julijcev.²¹ Če upoštevamo vse našete in druge dognane podatke, je gotovo, da moramo tudi naše kose krožnikov enako datirati.

Zgoraj opisani fragmenti krožnikov niso edina egipčanska najdba iz tega izkopa. V istem sektorju in v enaki globini je tičala glava igle-lasnice, izdelana iz kosti ali nekega eksotičnega lesa. Predstavlja nekoliko sploščeno mumijo z glavo sokola. Predmet je pri luknji za vstavljanje kovinske (?) igle nekoliko poškodovan. Pod glavo, na kateri so upodobljeni kljun, oči in značilen izrastek na temenu, so z dokaj širokimi vrezi oblikovana krila. Pod njimi je s spiralno kaneluro upodobljeno blago, v katero so zavijali mumije. Po velikosti glavice lahko sklepamo, da je bila lasnica nekoliko daljša. Vel. $5,00 \times 1,40 \times 0,80$ cm; najd.: profil kontrolne stene med sektorji »B« in »C«, glob. 0,90 m (sl. 5). Za najdbo zaenkrat nimamo primerjav. Sodeč po portretu balzamirane Demos z nekropole iz Hawara (1. polovica 1. stoletja) lahko sklepamo, da so bile v tem času v Egiptu v modi dokaj dolge lasnice.²²

Ker je tudi ta najdba iz najglobljih plasti tega dela izkopa (za okvirno časovno vrednotenje najnižje plasti lahko služijo *quadrans* Avgusta iz leta 9—8 pr. n. št. in Klavdijevi novci²³), je gotovo, da sodi v zgodnji čas 1. stoletja.

Med ostalimi nakitnimi predmeti, ki jih moramo prišteti k tem najdbam, so biseri melonastega tipa, od katerih je večina fragmentiranih. Med njimi je nekaj takih, ki v preseku kažejo precej debelo zrnato strukturo. Vsi so sivobeli z zelenim odtenkom in z izredno lepo lazurno modro sijajno prevleko, ki se je ohranila bolj ali manj na vsej površini jagode. Rebra na zunanji strani jagode niso enakomerno debela. Pri nekaterih je videti, kot da bi bila vrezana, ko je bila mehka steklena masa že navita na os, pri drugih pa kot da bi bila odtisnjena v kalupu. Tudi stene luknje za vdevanje imajo vodoravno spiralno navito rebro (odtis osi, na kateri je bila ovita steklena zmes bisera). Vsi primeri dajejo vtis preperelosti zaradi sekundarnega stika z ognjem. Omenimo samo najbolj ohranjene: a) viš. 1,70 cm, pr. 1,90 cm; najd.: kv. 46, glob. 1,40 m. b) viš. 1,80 cm, pr. 2,10 cm; najd.: kv. 39, glob. 1,30 m. c) vel. $1,80 \times 1,90$ cm; najd.: kv. 47, glob. 1,30 m. d) viš. 1,80 cm, pr. 1,85 cm; najd.: kv. 48, glob. 1,40 m (sl. 7).

Vsi našeti primeri izhajajo, čeprav iz različnih točk, približno iz iste globine oziroma iz iste plasti, ki je v rimskem času pokrivala južni prostor našega izkopa. Ta moment, ki ga potrjujejo številni drugi podatki^{23a} prepričljivo govori, da gre tudi v tem primeru za najdbe iz globljih plasti. Ni izključeno, da so biseri del neke ogrlice ali neke druge okrasne celote. Za tako možnost bi v določeni meri govorili odtisi v luknjah za vdevanje, ki so na vseh primerih enaki.

Izvor tega tipa biserov nekateri prištevajo delavnicam Egipta,²⁴ za kar bi v naših primerih govorila lazurna prevleka. Prav po tej prevleki se ločijo od številnih primerov istega tipa, ki so v velikem številu znani z naših najdišč in datirajo v starejše obdobje.²⁵ Znano je, da modra glazura ni značilna za predmete rimske materialne kulture in v kolikor se tudi taki pojavljajo v njenem krogu, že oblikovno kažejo, da sodijo v krog importiranih egipčanskih izdel-

kov.²⁶ Nekaj takih predmetov je že znanih iz Ptuja. Nekateri so po naselbinskih stratigrafskih podatkih datirani v čas srednjega cesarstva.²⁷

Na našem izkopu sta majhen fragment bisera enakega tipa in majhen del lapislazuli granule najdena v neposredni bližini uničenega žganega groba v kv. 36, glob. 2,05 m.²⁸ Ta najdba kaže prvič, da se tudi ostale granule tega prirodnega silikata, kot je primer iz kv. 56, glob. 1,30 m (sl. 6), lahko vežejo za te elemente egipčanskega importa, in drugič, da so se zaradi omenjene datacije teh predmetov lahko pojavili na območju tega dela Poetovia tudi prej oziroma zelo blizu času tu obravnavanih krožnikov.

Če se vprašamo, katerim zaključenim celotam lahko prištejemo te zgodnje najdbe, lahko rečemo (čeprav ni izključena tudi neka druga možnost) z dokaj gotovostjo, da so bili del grobnega inventarja, od katerih so bili nekateri pridatki žgani z umrlim (biseri in morda granule),²⁹ drugi pa pozneje dani v grob (krožnika, lasnica). Ti žgani grobovi najnižjega nivoja najstarejšega horizonta niso osamljen pojav, temveč del nekropole, ki se je širila ob cesti Poetovio—Savaria in je v tem zgodnjem času zajela tudi del prostora našega izkopa.³⁰

Poleg teh vprašanj načenjajo te drobne najdbe še vrsto drugih, ki se nanašajo na problem trgovskih poti,³¹ ali celo na tukajšnjo prisotnost njenih nosilcev.³² Ne glede na vse, zaenkrat še nerešene ali samo nakazane momente, so egipčanske najdbe skupaj z drugimi najdbami zelo pomembne za zgodovino rimskega Poetovia, zlasti za del naselja na levi dravski obali in ne samo za četrto v nekdanji Rabelčji vasi.

¹ O. Doppelfeld, *Römisches und fränkisches Glas in Köln*, Köln 1966, 21 ss in 27 ss.

² G. Grim, *Götter und Pharaonen*, Roemer — und Pelizaeus — Museum Hildesheim, Mainz/Rhein 1979, 133. C. Isings, *Roman Glass from Datet Finds*, Groningen/Djakarta 1957, 1 in 15.

³ H. Breccia, *La Necropoli di Sciathi I/II*, Catalogue général Musée d'Alexandrie, Kairo 1912, dalje nekropole iz: Ras el-Tin pri Aleksandriji omenja. A. Adriani, *Annuaire du Musée Gréco-Romain* 3 (1940—50) 124, opom. 2 in dr.

⁴ Tako najdbe iz antičnega Oxyrhynchos, dan. Behnása, sr. Egipt niso še objavljene poleg številnih, za katere se sploh ne ve najdišča.

⁵ W. Müller, *Ägyptische Kunstwerke, Kleinfunde und Glas in der Sammlung E. und M. Kofler — Truniger, Luzern* (Berlin 1964) 162 in barv. T. IX—XI in črnobela A 234 s-x, od katerih ni izključeno, da določeno število ne predstavlja dna neke posode. Npr.: T. IX: A 226 a, b, T. X: 234 a, T. XI: A 234 1, ki ima poleg makovega cveta in belih zvezdastih cvetov popolnoma enako kot na našem fragmentu izdelane tudi liste.

⁶ Inv. št. 299, (inv. št. PM v Ptuju).

⁷ Fragment sodi k zbirki J. Herbersteina, ki so jo l. 1947 prenesli z gradu v muzej. Ker je tedanjim lastnik grajske gorice grof J. Herberstein kopal tudi Ferberškov vrh Panorame, je vprašljivo, če je ta fragment resnično s Ptujskega gradu. Zaenkrat omenjajo s tega najdišča kot najstarejše najdbe stekla leta 1946/47 najden fragment rjavo vijoličaste čaše s skoraj črnimi aplikacijami in fragment mlečno bele, zelo fine čaše (J. Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, Dela SAZU 4, 1950, 54). Končno ne smemo prezreti možnosti, da je lahko fragment analogen našemu tudi z neke druge točke Poetovija, ali celo od drugod, kot so zlate maske mumij, ki jih hrani PM v Ptuju.

⁸ A. Smodič, Nove latenske najdbe na Dravskem polju, ČZN 35 (1940) 21. Po njem omenja fragmente tudi Z. Šubic, Tipološki in kronološki pregled rimskega stekla v Poetovionu, AV 25 (1976) 43; fragmente mi je za objavo odstopila M. Tomanič-Jevremov, kustos PM Ptuj, za kar se ji prisrčno zahvaljujem.

⁹ Dva večja zlepljena in trije manjši fragmenti krožnika z navzven potegnjenim ustjem in nekoliko profiliranim notranjim robom ustja. Vel. 17,40 × 11,50 cm; 13,25 × 7,70 cm; 10,45 × 3,90 cm; 5,25 ×

× 3,90 cm; 4,65 × 3,65 cm; pr. ustja 28 cm. Nekateri cvetovi so še naknadno obdani z rumenkasto svetlo stekleno plastjo (inv. št. 7378).

¹⁰ Dva fragmenta manjšega krožnika iz temno zelenega prozornega stekla z navzven upognjenim ustjem. Medtem ko je zunanji rob zaobljen, je notranji nekoliko profiliran. Na notranji strani dna sta dva koncentrična, vdobljena kroga. Na stelah posode so vidni sledovi brušenja z notranje in zunanje strani. Vel. 8,25 × 14,10 cm; 3,55 × 9,60 cm; pr. ustja 17 cm (inv. št. 7381).

¹¹ O. Doppelfeld, o. c., 20 ss. Avtor, ki se je najbolj natančno posvetil tehniki izdelave in ornamentiranja steklenih predmetov.

¹² G. Grimm, o. c., 133.

¹³ Če pustimo ob strani primere najdene v Italiji (kot so identični fragmenti našemu krožniku in enobarvnemu krožniku iz Formina v Akvileji) in Grčiji, naj omenimo fragmente: iz Corrov-le-Grand (A. de Loe, *Musées Royaux d'Art et d'Histoire, La Belgique ancienne*. Catalogue descriptif et raisonné du Depart. de la Belgique ancienne. III. La periode romaine (Bruxelles 1937) 88 ss; Hollegneaux-Pierres (*ibidem*, 111, sl. 42). Camulodunuma (D. B. Harden, *Camulodunum, The Glass*, C. F. C. Hawkes and M. R. Hull, *Camulodunum*, Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London XIV [Oxford 1947] 289); Halterna (*Mitteilungen der Altertumskommission für Westfalen* II [1901] 171, št. 2, 3; III 1903 96, sl. 20; V [1909] 373, T. 38:8) itd. En fragment se omenja tudi iz Zgod. umetn. muzeja na Dunaju, za katerega se ne ve najdišča (A. Kisa, *Das Glas im Altertume* [Leipzig 1908] 368, sl. 181).

¹⁴ A. Saldern, *Ancient Glass in Split*, Journal of Glass Studies, Corning Museum of Glass 6, 1964 43 sl. 5.

¹⁵ Na tem mestu želimo omeniti, da je oblikovni tip teh krožnikov zelo podoben

krožnikom iz keramike, ki se na našem izkopu pojavljajo v najnižjem horizontu.

¹⁶ O padcu terena proti jugu in dokaj vzdignjenega severnega dela izkopa in s tem tudi najstarejšega horizonta, glej P. Korošec, Poročilo o arheoloških raziskavah na arealu stanovanjskega bloka B-V v Rabelčji vasi v Ptujju, *Varstvo spomenikov* 22 (1980) 301 ss.

¹⁷ V tej plasti je bila cela vrsta najdb, ki se vežejo s spodnjimi plastmi, zlasti nekateri fragmenti sigilatne keramike.

¹⁸ Gre za prazgodovinske fragmente uvrščene v štajersko varianto halštatskega obdobja.

¹⁹ I. Mikl-Curk, Novo iz Formina, *AV* 27 (1976) 146. A. Smodič, o. c., 21.

²⁰ S. Petru, Rimsko steklo Slovenije, *AV* 25 (1974) 14.

²¹ I. Mikl-Curk, o. c., 146.

²² G. Grimm, o. c., 161.

²³ Quadrans Avgusta je najden v kv. 21, glob. 1,00, novec Klavdija pa v istem kvadrantu na glob. 0,80 m.

^{23a} Do mešanja je prišlo v srednjih in delno v najglobljih horizontih med ostalimi posegi tudi pri zasipavanju studenca, ki smo ga odkrili v južnem sektorju.

²⁴ A. Kisa, o. c., 126 s.

²⁵ V. Bertoncej-Kučar, Nakit iz stekla in jantarja, *AV* 30 (1979) 258, T. 3: 1–32.

²⁶ I. Mikl-Curk, Prispevek k proučevanju rimske loščene lončenine v Sloveniji, *Razprave 1. razr. SAZU* 6 (1969) 191.

²⁷ *Ibidem* in op. 31.

²⁸ P. Korošec, Stanovanjski blok B 5, *Varstvo spomenikov* 22 (1980) 301 s.

²⁹ Biseri in granule bodo kemično analizirani.

³⁰ Cesta in deli te nekropole so ugotovljeni v neposredni bližini tega izkopa.

³¹ I. Mikl-Curk, o. c., 191 in op. 33.

³² Težko je verjeti, da je igla s svojim simbolično verskim značajem lahko predstavljala eksportno blago, kot so to bili balzamarji, biseri in morda celo kak obsek.

ÄGYPTISCHE FUNDE AUS RABELČJA VAS IN PTUJ

Zusammenfassung

Die Verfasserin weist auf einige Funde aus dem Aushub des Wohnblocks B-V hin, die vom Kontext der römischen materiellen Kultur abweichen. Zu nennen sind dabei ein Fragment aus blauem und zwei Fragmente aus grünem Glas. Es handelt sich um das sog. Märbelglas, verziert in Mosaiktechnik¹ mit Pflanzenmotiven in unterschiedlichen Farben. Während das blaue Fragment (**Abb. 3**) echte Analogien mit den aus

Ägypten^{2, 3} und aus den ägyptischen Sammlungen in europäischen Museen⁴ bekannten Einlegeglaskacheln hat, haben die grünen Fragmente (**Abb. 4**), die demselben Gegenstand angehören, Parallelen im identischen Fragment von der Burg in Ptuj⁷ sowie im grösseren Teller aus der Nekropole in Formin-Schottergrube (**Abb. 1, 2**).⁸ Diese Analogien bestimmen die Fragmente einerseits als Teile von Tellern, andererseits aber zeitlich in die Periode der Julier¹⁹⁻²¹. Diese Datierung stimmt überein mit dem Aufschwung des Verzierens in der Glasmosaiktechnik und dem Export dieser Produkte aus Ägypten ins gesamte römische Imperium^{11, 12}.

Der zweite ägyptische Fund aus diesem Aushub ist das Köpfchen einer aus Knochen oder irgendeinem exotischen Holz verfertigten Haarnadel in Form einer Mumie. Sie endet oben in einem Falkenkopf mit ausgestaltetem Schnabel, Augen und einem kleinen Auswuchs auf dem Scheitel. Unter dem Kopf ist ausser den Flügeln mittels einer tiefen Spiralkannelüre das Leinwandband geformt, in welches die Mumien gewickelt wurden (**Abb. 5**). Obwohl dieser Fund einstweilen keine Analogien hat, schliesst die Autorin aus dem Porträt der Mumie Demos aus der 1. Hälfte des 1. Jahrhunderts, dass zu jener Zeit in Ägypten Haarnadeln in Gebrauch waren.²² In diesem Aushub geht der Fund stratigraphisch mit einem Quadrans des Augustus aus dem Jahr 9/8 v. u. Z. und den Münzen des Claudius zusammen.²³

Zu ägyptischen Erzeugnissen zählt die Autorin ferner eine Reihe von Perlen des sog. Melonentyps (**Abb. 7**), verfertigt aus Märbelglas mit charakteristischem Lapislazuli-Überzug. Diese Perlen sind in diesem Aushub ausserdem mit Granulen aus Lapislazuli vergesellschaftet (**Abb. 6**). Dieser Perlentyp ist in Ptuj an die Zeit des mittleren Kaiserreiches gebunden.⁷² Da er hier jedoch im niedrigsten Niveau des ältesten Horizonts dieses Aushubs gefunden wurde, bringt ihn die Autorin in zeitliche Nähe zu den oben erörterten Tellern.

Auf demselben Niveau wurden ferner Überreste von früh zerstörten Brandgräbern entdeckt, weshalb die Autorin zu der Ansicht neigt, dass alle diese Funde Teile der Inventare von Gräbern der längs der Strasse Poetovio-Savaria sich erstreckenden Nekropole sein könnten.³⁰

Diese und die übrigen ägyptischen Funde sind nicht nur sehr interessant für die Problematik der Handelsströmungen³¹ oder die Anwesenheit ihrer Träger,³² sondern sie sind auch von Bedeutung für die Geschichte des römischen Poetovio, besonders des Teils am linken Drau-Ufer.

